

tičke i religiozno političke momente, koji su igrali kod Bogomilstva u opće, a napose kod Bogomilstva u Bosni, tako odlučnu ulogu. To mu je već sasvim ispravno pred-bacio Milobar u svom citiranom djelu (ibid. 54. 483.) kad veli: «Jedino što nam se čini, da je Rački premalo uvažio, jesu politički razlozi postanku, širenju i jačanju partarenstva». Ali se ni to nije moglo očekivati kod početnoga djela, kod kojega se Rački povrhu svega još i čuvao, da ne postane politički tendenciozan, kao što se je dogodilo Petranoviću.

Glede osnovnih ideja Bogomilstva Rački ostaje u našoj materiji još uvijek un rocher de bronze i ja bih savjetovao gg. Zagorca i Čelića, da se u interesu stvari i oni sa gornjim ogradama drže toga stanovišta.

Dr. Ivo Pilar

(*Obzor*, Zagreb, 69/1928., br. 12, 2-3.)

Bosansko bogomilstvo i Grgur Ninski

Polazeći od povijesne činjenice da je Crkva bosanska bila glagoljaška crkva, Pilar je njezin nastanak doveo u vezu s političko-vjerskim sukobima unutar ranosrednjovjekovnoga hrvatskog kraljevstva (biskup Grgur) i kasnijim miješanjem autohtone hrvatske narodne crkve na području bosanske države s bugarskim bogomilstvom i elementima dualističke vjere »starih Slovjana« prošarane tragovima mitraizma. Za njega je važan čimbenik u oblikovanju vjerskog nauka Crkve bosanske bilo dualističko učenje iranskoga proroka Zaratuštre. Oslanjajući se na rezultate istraživanja češkoga znanstvenika J. Peiskera, Pilar je do kraja života istraživao prisutnost dualističkog vjerovanja na hrvatskom geopolitičkom prostoru.

BOSANSKO BOGOMILSTVO I GRGUR NINSKI.

Veliki ljudi, i veliki istoričari, spajaju genijalnim pregledom dosadanje rezultate znanosti u nove cjeline, i popunjujući intuicijom praznine zaostale u razvitku pojedinih znanosti dolaze do sasvim novih rezultata, pogleda, i zaključaka. Takovim velikim čovjekom moramo smatrati i Franju Račkoga, koji nam je prvi dao zaobljenu sliku balkanskog *bogomilstva*, tako da je ono izronilo iz tame i pustoga nagađanja te postalo predmetom naučnog istraživanja. Njegova je zasluga, da je čitavo onodobno znanje o tome predmetu iscrpao, te ujedno sakupio i objelodanio veliki dio dokumentarnoga materijala, tako da ga je mogao obraditi i dati zaobljenu sliku te vjerske sekte. Ali se i poslije Račkoga razvijalo naše znanje o vezama balkanskoga bogomilstva sa velikim vjerskim pokretom iranskoga proroka i socijalnoga reformatora Zaratuštre, nakon što su razni ispitivači potanje izložili veze manihejstva sa naukom toga velikog perzijskog proroka. Godinâ 1871-8 objavio je Špigl (Friedrich Spiegel) svoje djelo »Erânische Altertumskunde«, u kojem je i nauku manihejsku izložio kao nesamo razvitak nego kao baš samu zaratustrijsku sektu, stavljajući naravno te sekte i religije u sasvim novo svjetlo, pa smo podrobnije razabrali, kako je stara iranska religija, koja se smatra kao najsnažniji produkt što ga je arijska rasa dala na području religioznoga stvaranja, svojom uzvišenom etikom, svojim snažnim aktivizmom, i svojim smislom za ovaj život, djelovala na naš narod.

Sa tačnijim poznavanjem posrednika ovoga velikoga nasljedstva, Manihejstva, došlo nam je i uvjerenje, da je putem bogomilstva djelovao na naš narod još jedan neočekivani i dosele malo poznati utjecaj, a to je *budizam*; danas naime znamo, da je nesamo institucija takozvanih »svršitelja«, dobrih hrišćana ili dobrih Bošnjana, ustanovljena po uzoru budističkih isposnika, nego da je i cijeli onaj negativni i životomrski duh, koji je vladao balkanskim dualističkim sektama — njihova protudržavnost i pacifizam —, izrazito budističkoga porijekla. Tu je budizam bio toliko jak da je dobrim dijelom savladao oprečne tendencije zoroastrizma, koji se isticao svojim aktivizmom, obožavanjem života, kultom potomstva, i snažnim državnim i političkim

smislom, tako da je mogao uspješno pomoći Perzijancima da osnuju prvu svjetsku državu na kugli zemaljskoj. Razabrali smo dalje još tačnije, kako je bogomilstvo nastalo miješanjem raznih religioznih utjecaja na Balkanu, te kako su sekte Pavlikijana, Euhita, i Monofizita, koje su poglavito sudjelovale pri njegovu postanku, uopće dospjele na Balkan, i došle u položaj da tako bitno i duboko utječu na kulturnu i političku povijest balkanskog Slovenstva. Tu mnogo zahvaljujemo jermenskom crkvenom historičaru Karapet Ter Mrkčijanu, i Bugarinu prof. Jordanu Ivanovu. Naročito je jermenski pisac utvrdio, kako je vizantijska državna vlast, progoneći Pavlikijane i srodne sekte manihejskoga porijekla, preseljavala ih prisilno u masama na Balkan, osobito na granice Bugarske, pa su oni i prebjegavali u Bugarsku, tako da se je ondje broj tih sektiraca znatno umnožio, stvarajući ambijenat u kome je moglo nastati bogomilstvo. Tu onda odjedared iskrsava pojava slovenskoga *popa Jeremije*, kasnije nazvanoga Bogomila, koji je učenja svih tih sektiraca sinkretizovao i sastavio u jedinstvenu nauku, začinjavajući je ostacima staroslovenskoga vjerovanja, te se ista po njemu i proziva *Bogomilstvo*. Ovo se je pak nesamo raširilo po cijelom Balkanu, nego je kasnije sa Balkana prešlo i u sjevernu Italiju i u južnu Francusku, gdje se je u borbi sa zvaničnom katoličkom Crkvom raspalo na razne sekte, koje su tada dobile ime Patarena, Kathara, Publikana, Albigenza, i slična, te konačno krvavim ratovima bile zatrte.

Nažalost, ličnost popa Jeremije-Bogomila ostala nam je sve do danas zavijena u tamu. Izgleda da u tom pogledu za posljednjih šezdeset godina nismo ništa napredovali, jer se čak ni kod Bugarâ ne mogu naći bliži podaci o tom njihovu važnom, velikom, i za sve južne Slovence sudbonosnom zemljaku. Ni u djelu prof. Jordana Ivanova »Bogomilski knigi i legendi« nema o tome ništa novo; pa ostaje još da se vidi da li ima novoga materijala kod Viktora M. Šarencova, u njegovu djelu »A study of manichaeism in Bulgaria with special reference to the Bogomils«, koje je ugledalo svjetla u Njujorku 1927. Svakako, u tom pravcu nismo došli dalje od Račkoga i Prezvitara Kozme, pa bi bilo vrijedno da kakav savjestan stručnjak zanimljivoj i velevažnoj ličnosti balkansko-slovenske kulturne istorije, popu Bogomilu, posveti jednu solidnu monografiju.

Slabo su kod nas poznate i veze koje postoje između Bogomilstva, naročito bosanskoga, tojest takozvane Bosanske Crkve, i Grgura Ninskoga, velike pojave hrvatskih katolikâ i velikog biskupa. Tu je ipak učinjen jedan veliki korak naprijed, veći nego na kojem drugom području, pa se opravdano i Račkomu mogu staviti neki prigovori. Rački je naime za svoje »Bogomile i Patarene« upotrijebio onaj materijal koji je imao na raspolaganju u Rimu, a to je bio pretežno strani materijal, koji je potjecao iz literature Zapadne Crkve, iako se je on vidljivo trudio da se koliko može koristi i podacima koje je sačuvala Istočna Crkva, tj. j. grčka i bugarska vrela. Ukoliko nije upotrebio domaći materijal, nije to učinio zato što ga u doba svoga rada (1867-70) nije imao, ni mogao imati; nedostajala su mu u to doba potpuno ona bogata domaća vrela nađena iza okupacije Bosne u onim desecima hiljada bosanskih bogomilskih stećaka (koji su nabrojani, opisani, pa djelomično i ocrtani, u Glasniku Bosansko-hercegovačkoga Zemaljskog Muzeja). Rački, prema tomu, nije mogao imati onaj duboki subjektivni osjećaj koji su ovi ostaci propale narodne veličine morali probuditi u svakom sinu ove zemlje; on nije mogao uvažiti ni sav onaj drugi domaći doku-

NOVA EVROPA
КЊИГА, XX — ОД ЈУЛА ДО ДЕЦЕМБРА, 1929
ЗА РАДНО КОЛО „НОВЕ ЕВРОПЕ“
УРЕДИО, М. СУРЉИН

SADRŽAJ:

Broj 1. u 2. (11. Juna 1929.)

Гргур Нински
О богомилима, и о глагољци
Метростројена вјера и веровања

	Страна
Pred „Grgurom“ Ivana Meštrovića (L.)	1
Bosansko bogomilstvo, и Гргур Нински (M. Pilar)	3
Grgur Ninski (G. Novak)	9
Нин (Azona) (M. Adžović)	15
О личности и раду Гргура Нинског (B. Karadžić)	21
Најважнија бора за савршенство (Ф. Ђукић)	30
Meštrovićeva vidjenja i verovanja (Sv. Stig)	34
О месту Meštrovićeva „Grgura Ninskog“ (Bora za Pepetraz, и против) (H. Tarkana, i M. C.)	38
Писмо на споменик (M. Bero)	52
Vitalis Barbarus de Paneta: Revolucija na Peristilu (vrijeh profetne noći)	55
Beleške: Meštrovićeva „Гргур“ на Pepetrazу — Grgur Ninski i glagolja	64

. Наско ли се код Гргура има језика? Не траје ли
код једног жарког сунца? И како ли се он сретоме тако
три језика укључених, и остало само језика и постојећа
мисли да буду једна и једна?

Св. Ђукић
У преводу са „Словогора“, у Београду; издање „Нова Европа“
11. маја, Напредница, Београд 1929. стр. 194—214.

mentarni materijal koji je nađen nešto u Bosni, a poglavito u arhivi Dubrovačke Republike, a koji na problem Bogomilstva na sjeverozapadnom dijelu Balkanskoga Poluostrva, na t. zv. Bosansku Crkvu, baca sasvim novo i posebno svjetlo. U svojoj težnji da dobije jedinstvenu i zaobljenu sliku o balkanskom novomanihejstvu, on ga je svakako prikazao previše jedinstvenim, slikajući specijalno Bosansku Crkvu prema predstavama što ih je mogao rekonstruirati po latinskim, grčkim, i bugarskim izvorima. Zato smo u zadnje vrijeme vidjeli pokušaje potpune emancipacije od Račkoga; tako pokušaj prof. Glušca, da se vrati na stanovište Božidara Petranovića, i pokušaje Stjepana Zagorca i inž. Čelića, koji tvrde da Bosanska Crkva uopće nema vezâ sa bugarskim Bogomilstvom, već da je samonikla biljka sjeverozapadnoga Balkana. Ali oba ova pokušaja nisu uspjela, jer idu predaleko. Iako mi danas na Bosansku Crkvu gledamo kao na posebnu pojavu u okviru balkanskog Bogomilstva, pa se i sami donekle moramo emancipovati od stanovišta Račkoga, moramo se čuvati da ne zabrazdimo, kao ovi ispitivači, u drugu krajnost.

Na sreću, razvitak nauke na drugim poljima dao nam je dovoljno sredstava u ruke da Bosansku Crkvu, kao sasvim osebujnu pojavu na sjeverozapadnom Balkanu, možemo potpuno razumjeti. Tu nam u prvom redu služe ispitivanja prof. Jordana

Ivanova, o potpunom nedostatku svakog dogmatskog jedinstva kod Bogomilstva, da možemo pratiti kako se je Bosanska Crkva razvila u sasvim osebuju organizam *sui generis*. Jedan religiozni pokret se je po svojoj prirodi raspadao na teritorijalne crkve, koje nisu bile ni u kakvoj drugoj organskoj vezi do prigodne izmjene vjernika, dakle nisu imale organa koji bi se brinuo za jednoobraznost dogmatičkoga učenja, već koje su se služile sasvim slobodno, bez ikakova organičenja i kritike, najraznoličnijim apokrifima evanđelja i tumačenjem Svetoga Pisma, čak i na simboličan način, nije naravno mogao ostati jedinstven nego se je morao daleko razići, već po posebnim socijalnim, kulturnim, i istorijskim utjecajima, koji su na teritorijama pojedinih crkava djelovali. Tako se ne treba čuditi da vidimo kod Bosanske Crkve toliko oslabljene i izlučene dualističke elemente da nam se ona na prelazu iz XIV vijeka u XV vijek prikazuje kao pretežno monotejistička nauka. Ono što se je od III do VII vijeka moglo odigrati na Iranu, moglo se je od XI do XV vijeka odigrati na Balkanu; i to tim lakše što mnogi autori (u novije vrijeme osobito prof. Ivanov, Stjepan Zagorac, i musliman inž. Mustafa Čelić) priznaju jak utjecaj slovenskoga paganstva na razvitak Bogomilstva, a češki učenjak prof. Jan Peisker potpuno opravdano tvrdi, da je staroslovensko paganstvo bilo nesamo dualističko nego upravo zoroastrovskog porijekla. Prema tome, imamo u Bogomilstvu vrlo mnogo zoroastričkih utjecaja i to sa dvije strane, pa je utoliko prirodnije da se kod Bogomilstva susrećemo s istim pojavama koje par stoljeća ranije vidimo u perzijskoj religioznoj povjesti.

Ovaka posebna fiziognomija Bosanske Crkve ovlašćuje nas na pitanje: koji su posebni istorijski, i kulturni momenti, koji su na sjeverozapadnom uglu Balkanskoga Poluostrva djelovali, i imali za posljedicu da se je ta Bosanska Crkva tako sasvim osebuju razvila i obrazovala? Postavljanjem pak ovoga pitanja dolazimo do unutarnje veze između bosanskog Bogomilstva i Grgura Ninskog. Ove posebne uzroke iznijelo nam je tek novije ispitivanje, koje se je iza Franje Račkoga razvilo; tu imamo u prvom redu studiju prof. Frana Milobara »Ban Kulin i njegovo doba« (izašla u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu od godine 1903), u kojoj su podrobno izneseni politički i socijalni momenti širenja bogomilske jeresi u Bosni i Hercegovini.

Milobarov slijed misli je slijedeći. Ona oštra borba protiv hrvatskog jezika u Crkvi, koja je bila vidljiva na splitskim saborima (925, 928, 1060, i 1076), imala je zapravo mnogo dublju pozadinu: radilo se je, u stvari, o pokušaju Hrvatâ da u svojoj državi, a unutar Katoličke crkve, izgrade svoju narodnu i državnu Crkvu. Ovo nastojanje Hrvata bilo je vrlo slično nastojanju Engleza oko obrazovanja samostalne anglikanske Crkve, te nastojanju Francuza oko obrazovanja samostalne galikanske Crkve. Ovome pak nastojanju bio je najvidljiviji predstavnik Grgur Dobro, biskup ninski, koji je ovome cilju posvetio cijeli svoj život. Ali ovo nastojanje nije imalo uspjeha, jer se ispoljilo baš u doba kada je papstvo bilo na vrhuncu svoje moći, reprezentovano sjajnim i neslomljivim duhom Hilderbranda (kao pape Grgura VII). Naprotiv, u toj ogorčenoj i dugotrajnoj borbi odnijelo je pobjedu papstvo, a vidljiv rezultat poraza Hrvata bila je zabrana hrvatskog narodnog jezika po katoličkim crkvama u Hrvatskoj Državi, oduzimanje primata Ninskoj — hrvatskoj — Biskupiji, te prenos iste na latinsku Splitsku Nadbiskupiju. Daljna posljedica ovoga poraza Hrvata bilo je istjerivanje hrvatskih popova glagoljaša iz crkava i nadarbina svagdje ondje gdje je

papski upliv imao dovoljnoga oslona u dobroj i jakoj crkvenoj organizaciji, dakle na području latinskih biskupija i nadbiskupija u Primorju (današnjoj Dalmaciji), i donekle u Posavini i Podravini, koje su u ono doba spadale pod jurisdikciju visokog mađarskog katoličkog klira. Bosna pak i Hercegovina, gdje je u ono doba Katolička Crkva bila slabo ili nikako organizovana, te latinski i mađarski klir nije imao nikakova stvarnog upliva, postala je zakloništem proganjanih popova-glagoljaša, koji u onim gorovitim i teško pristupačnim krajevima nađoše sigurno utočište. Ovaj poglavito crkveni pokret još se je više zaoštio kada je — nakon bitke na Petrovu Gvozdu (1097) — hrvatska narodna stranka sa Petrom Svačićem na čelu potučena i njena snaga konačno skršena; prirodna posljedica toga bila je, da su svi pristaše ove stranke morali bježati u predjele kamo nije dopirala moć mađarskih kraljeva ni Pape, a to je opet mogla biti samo Bosna i Hercegovina, gdje su već od prije popovi glagoljaši dizali zastavu otpora protiv crkvenih upliva latinskih i mađarskih. Tako je postala Bosna sijelom otpora i protiv papstva i protiv primorskog latinstva i panonskog mađarstva, a u isti mah domajom i zakloništem otpornoga duha Grgura Ninskog. Ovaj otpor imao je toliko snage da se je održao preko sto godina, sve dok nije pod vladom bana Kulina dočekao prve utjecaje Bogomilstva, koje je preko Srbije iz Bugarske počelo zapljuskivati i Bosnu. Tako znamo da je poimence Kulinova sestra Miroslava, žena Vukana Nemanjića, bila bogomilske vjere, pa kad ju je suprug radi krivovjerstva od sebe otjerao, vratila se je sa svom svojom bogomilskom družinom bratu, banu Kulinu, u Bosnu. Kako je, međutim, od Miroslave doneseno sjeme obilno niklo u Bosni, razabiremo po tome što se kratko iza toga revni katolici ljuto tuže Papi, da bogomilski krivovjerici broje na desetke hiljada pristaša u Bosni. Bogomilstvo je čak doskora toliko preotelo maha, da je u Bosni postalo neke vrste državna vjera, te istisnulo s vremenom gotovo potpuno sve druge vjere iz zemlje.

Ovaj izvanredno nagli razvitak i porast Bogomilstva u Bosni ne dá se razumjeti drukče do sjedinjavanjem i stapanjem Bogomilstva sa svim vjerskim i političkim nezadovoljnicima u zemlji; a ovo je utoliko prirodnije i vjerojatnije, što je baš Bogomilstvo crkvenim i političkim nezadovoljnicima donijelo ono za što su se kroz stoljeća bezuspješno borili u Hrvatskoj Državi: donijelo im je teritorijalno određenu i nezavisnu državnu Crkvu, t. zv. Bosansku Crkvu, sa narodnim jezikom u Crkvi, i potenciranu mržnju protiv moćne Katoličke Crkve. Ovu je mržnju Bogomilstvo brižno njegovalo koliko protivu katolicizma toliko i protiv pravoslavlja, u tolikoj mjeri da je svojim vjernicima branilo i općenje sa katolicima i pravoslavnima, grdeći ih da su bezbožnici, svjetski ljudi, da su »jakože psi i svinje«... Tek stapanje ove starije glagoljaške narodno-crkvene organizacije sa bugarskim Bogomilstvom, uz pristup i ostatak staroslovenskoga dualističkog paganstva, — a kako se po nekim indicijama daje naslutiti, i ostataka Mitras-kulta, koji se po nekim zabitnim krajevima Bosne očividno sačuvao do u XII stoljeće, — prikazuje nam sve elemente iz kojih je nastala Bosanska Crkva, te koji su djelovali u pravcu da nam ona pokazuje jednu sasvim posebnu fiziognomiju i vidljivo se diferencira od ostaloga balkanskog Bogomilstva, a još više od njegovih patarenskih filijala u sjevernoj Italiji i katharsko-albigenskih filijala u južnoj Francuskoj.

Ovaj slijed misli, koji sada kod nas sve više osvaja terena u shvatanju naše sredovječne vjerske povijesti, daje jasnu i vidljivu vezu između bosanskog Bogomilstva

i velike ličnosti Grgura Ninskoga. Bosansko Bogomilstvo, u obliku sredovječne Bosanske Crkve, i nije drugo do zadnji izdanak, zadnji val, onoga velikoga pokreta za narodni jezik, za narodnu i državnu Hrvatsku Crkvu, kojoj je bio tako snažnim i odlučnim nosiocem Grgur Ninski. A jadni svršetak bosanskoga Bogomilstva, koje je nakon tristogodišnje uzaludne borbe moralo prikloniti glavu i rasplinuti se dijelom u katolicizmu a dijelom u pravoslavlju, dočim jezgrom svojom sastojećom se iz imućnih zemljoposjednika preći na Islam, pokazuje nam nesamo tragiku velike ličnosti Grgura Ninskoga nego i tragiku sredine u kojoj je on djelovao, sjeverozapadnoga balkanskog Slovenstva, tojest hrvatskog naroda.

Dr. Ivo Pilar.

(*Nova Evropa*, Zagreb, 1929., knj. XX., br. 1. i 2., 3-9; ćir.)

Dvije oporuke Ive Pilara

Dr. Ivo Pilar ostavio je iza sebe dvije oporuke. Prvu je sastavio u Tuzli koncem 1918., a drugu u Zagrebu sredinom 1928. Tri godine kasnije, početkom 1933., zagrebačku je oporuku nadopunio u korist svoga zeta dr. Tome Jančkovića, istaknutoga člana Hrvatske seljačke stranke.

OPORUKA

U ova burna vremena, nalazeći se u izloženom položaju, želim raspolagati sa svojim imetkom, premda se osjećam u naponu snage te posvema zdrav i krepak. Određujem dakle kako slijedi:

Nasljednicima u moj sveukupni imetak, koji cijenim na nekih 400.000 k, slovom četiri stotine hiljada kruna, imenujem moju suprugu Jelenu rođ. Shek na jednu polovinu, a moju zakonitu djecu Vjeru, Vladu, Branka i Miru (i ako se koje još kasnije rodi) na jednake dijelove u drugu polovinu.

Moja supruga i nasljednica izgubiti će prijespomenuto pravo nasljedstva ako se iza moje smrti uda ili s muškom glavom u zajedničkom kućanstvu uzživi. U tom slučaju kano i u slučaju njezine smrti prelazi njezin nasljedni dio na moju prijespomenutu zakonitu djecu.

Tutorom mojoj djeci imenujem svoga dragoga strica Martina Pilara u Zagrebu, za slučaj njegove smrti svoga vjernoga prijatelja Dra Ottu Frangeša, za sada u Beču. Ova dvojica imadu ujedno biti izvršitelji moje oporuke.

Uz moje ostavštine imadu se isplatiti sljedeći legati:

- 1.) Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu iznos od hiljadu kruna,
- 2.) Matici Hrvatskoj u Zagrebu iznos od hiljadu kruna
- 3.) hrv. podpornom društvu »Napredak« u Sarajevu iznos od hiljadu kruna
- 4.) Hrvatskoj Narodnoj Zajednici u Sarajevu iznos od hiljadu kruna
- 5.) mojemu vjernome podvorniku Stipi Juriću u Tuzli iznos od pet stotina kruna.

Mojemu dragomu stricu Martinu Pilaru, ako me nadživi, ostavljam starinski zlatni sat moga pokojnoga oca Gjure, što ima preklopljene ključice u obliku krugova.

Mojemu vjernomu prijatelju Dru Ottu Frangešu ostavljam u znak sjećanja jedan zlatni nožić sa zlatnim koricama, jednu zlatnu olovku te jednu zlatnu kravatnu iglu sa briljantima i opalom u sredini, što se nalazi kod (?) moje žene u uporabi.

Moja ostala zlatnina ima se podijeliti medju moja dva sina.

Moja biblioteka ostaje mome prvorodjencu Vladi, koj (?) ali ima prepustiti u ime iste svome bratu Branku 1.000 k, slovom hiljadu kruna od gotovine. Ako Vlado nebi htjeo biblioteku, ima ju preuzeti Branko uz iste uvjete. Ako je ni Branko nebi htjeo ili bi oba umrli prije punodobnosti, prelaze bez odštete u posjed Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.